

Dr. PhD OROSZ László
tudományos főmunkatárs
VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest
senior research fellow
VERITAS Research Institute for History, Budapest
orosz-l@freemail.hu

„KÜLFÖLDTUDOMÁNYOK” A BERLINI EGYETEMEN A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

“FOREIGN STUDIES” AT THE UNIVERSITY OF BERLIN DURING WWII

ABSTRACT

Providing intellectual support for National Socialist Germany’s expansive foreign policy goals was among the priorities of German academic and intellectual life of that period. Institutions were set up with the goal of undertaking hard research or some more easily understood mixture thereof (mainly of ideological persuasion) and disseminating the findings to a wider audience or, in other words, advancing the development of a new-thinking intellectual elite. With the war ongoing, there soon arose a political need for a full-range of studies related to “foreignness”, which would provide scientific cover for any potential political pursuits, namely from the most trustworthy of German scientists, and of course within close proximity to the Reich’s leadership, which is to say, in the capital of the Reich. For this reason the University of Berlin created a so-called Faculty of Foreign Studies, which this summary wishes to analyze, in addition to the related academic institute’s operation, institutional background, organizational arrangement and ultimately the academic concept as it related to the states of the East and Southeastern European region.

Kulcsszavak: Németország története, Harmadik Birodalom, Kelet- és Délkelet-Európa

Keynotes: History of Deutschland, Third Empire (Third Reich), East and Southeastern European region

A nemzetiszocialista Németország expanzív külpolitikájának alátámasztása a korabeli német tudomány kiemelt feladatai közé tartozott. Sorra születtek azon intézmények, melyek célkitűzésük függvényében a szorosabb értelemben vett kutatói tevékenységet, esetleg a szakmai ismeretanyag felpuhított (főként ideológiai útmutatást nyújtó) elegyének a széles közvélemény felé közvetítését, vagy éppenséggel egy új szellemiségű értelmiségi elit kinevelésének feladatát látták el. Hamar megszülettek az elképzelések arra nézvést, hogy e komplex, a „külügyi kultúrpolitika” [auswärtige Kulturpolitik]¹ tevékenységébe illeszkedő hálózatot összehangolják, majd némi fáziskéséssel arra is, hogy e valóban hatalmas intellektuális kapacitást – egyfajta tudásbázist létrehozva – a birodalom szívében összpontosítsák. Egyebek mellett arra törekedtek, hogy a politikai vezetés a háborús viszonyok közepette a „Külföld”-del foglalkozó tudományok² lehető legteljesebb palettájának koncentráálásával nyerhessen tudományos alátámasztást az expanzív törekvései által felmerülő bármely aktuális kérdés kapcsán, mégpedig a legmegbízhatóbb német tudósoktól, s persze a birodalmi kormányzat számára elérhető közelségben, a fővárosban.

1. Az alapítás körülményei és az elődformációk

A kiszemelt helyszín a berlini Friedrich-Wilhelms- (a háború után Humboldt-) Univerzitát volt,³ mely felsőbb utasításra befogadta az eddigi struktúrát – kivételezett helyzete révén – alapvetően felbolygató új kart (Auslandswissenschaftliche Fakultät) és az ennek keretében életre hívott intézetet (Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut). A beinduló kar dékánja, s egyben a kar kiszolgálását ellátó intézet igazgatója a sajtótörténész Prof. Dr. Franz Alfred Six SS-Standartenführer⁴ lett, aki a személyi kérdések kezelésében lényegében szabad kezet kapott.⁵

A kiterjedt előkészítő munka és az ezt mindvégig támogató legfelsőbb politikai akarat eredményeképp 1940. január 5-én tették közzé hivatalosan is a birodalmi oktatási minisztérium rendelkezését⁶ a berlini egyetem új kara, a *Külföldtudományi Kar*,⁷ valamint a mellette működő *Német Külföldtudományi Intézet*⁸ felállítására. Szerkezetét és személyi állományát tekintve a két intézményt a legszorosabb kapcsolatok fűzték össze, gyakorlatilag egymás megfelelői voltak az oktatási tevékenység, illetve a kutatási feladatkör ellátásában, azonban igazán nagy különbséget jelentett kettejük státuszát illetően az a körülmény, hogy a kar az egyetem kötelékébe tartozott, az intézet viszont – engedve a politikai akaratnak – közvetlenül az őt életre hívó birodalmi minisztérium fennhatósága alatt állt. Ez nem csupán a finanszírozást, praktikusán tehát a felügyelet jogkörét vonta el az egyetemtől, de a tudományos prioritások kijelölése is a szakma helyett a mindenkori politikai elvárások függvénye lett. Nem meglepő ily módon, hogy az egyetem csak hosszas alkudozások és a nyomásgyakorlás bizonyos eszközei hatására adta be a derekát.⁹ A végeredmény, vagyis a megosztott felügyeleti struktúra, tehát egy kényszerű kompromisszum eredménye, amelyben az egyetem is lemondott arról, hogy „kéretlen gyermekének” (az új karnak) az egyéb karok munkájával történő óhatatlan átfedéseit kontrollálja, ám Six is engedett eredeti szándékából, miszerint az intézet mellett a kar is teljes autonómiával rendelkezzen az egyetemen belül. Eltekintett továbbá attól az óhajától is, hogy dékánná őt ne a rektor, hanem a miniszter nevezze ki, s ily módon közvetlenül annak tartozzon felelősséggel.¹⁰

A megegyezés eredményeként a berlini egyetem 8. karaként létrehozott új Külföldtudományi Kar szervezeti és intézményi hátterét tekintve két, már létező főiskolai formáció összeolvasztásával keletkezett. Az egyik, az 1887–1935 között *Seminar für Orientalische Sprachen* néven fennállott, majd pedig 1935 után *Auslandshochschule*-ként működő intézmény,¹¹ melynek feladatát az képezte, hogy a jövőbeli diplomaták, valamint az ipari és bankszektor idegen országokba telepített képviselői számára a szükséges nyelvi és országismereti képzést megadja.¹² Az intézmény jelentőségét növelte (túl azon, hogy még birodalmi diplomataképző főiskolává alakításának terve is felmerült),¹³ hogy a századfordulón még alapvetően a nyelvi képzésre irányuló funkciója fokozatosan agresszív irányba tolódott, miután befolyásos szlavista professzora, a poseni származású Anton Palme¹⁴ lefektette a „külföld-tanulmányok” koncentrálására vonatkozó koncepcióját.¹⁵ 1935 áprilisában a birodalmi oktatási minisztériumnak benyújtott emlékirata¹⁶ voltaképp a nácik által felkarolt „Auslandswissenschaft” programjának tekinthető.

Palme hármas követelményt támaszt az új tudományág elé:

1. Igény az egyes idegen nációkat alaposan ismerő szakemberekre, akik felhasználhatók a politikai, gazdasági és katonai kérdések megoldásánál.
2. A külföldi németiség megőrzése az idegen környezetben való feloldódástól.
3. Más nemzetek megismerése, mint katonai és politikai fegyver a népek egymás közti harcában.

Palme szerint e kihívásoknak csak akkor lehet megfelelni, ha nem követik a porosz tudománypolitika által korábban helytelenül lefektetett utat, vagyis a külföldtudományoknak a birodalom peremvidékein, az érintett országok szomszédságában elhelyezkedő egyetemeken történő művelését, hanem koncentrálják, centralizálják azokat a birodalom szívében, ahol szükség esetén a politika számára is rendelkezésre állnak. Ugyancsak nem szabad elkövetni azt a hibát, mely megint csak a bismarcki külpolitika hagyományából táplálkozik, vagyis hogy a kutatás alapvetően az aktuális államképződmények és államhatárok mentén közelít tárgyhöz, ily módon pedig marginalizálja azt a körülményt, hogy ezeket az államokat többnyire „centrifugális törekvésű nemzetek” alkotják. Márpedig „minden kétségen fölül áll, hogy a jelenlegi erőviszonyok terén történő első komolyabb törés esetén Kelet-Európában a nemzetek fontos szerepet játszanának.”¹⁷

A kimondottan politikai indíttatású intézményi integrációval kapcsolatban a berlini egyetem komoly ellenállást tanúsított, mivel úgy érezte, nemigen található olyan megoldás, amellyel a csatolandó intézménynek az egyetem tudományos állásától és természetétől alapvetően idegen képzési formája összhangba hozható volna a már bevett egyetemi gyakorlattal.¹⁸ Az ügyet az SS egyértelmű közbeavatkozása lendítette tovább a holtpontról, s Heydrich döntése értelmében nem csupán a főiskola betagolása történt meg, de még önálló karakterének megőrzése sem képezhetette vita tárgyát, fenntartva így annak lehetőségét, hogy idővel mégis önálló birodalmi főiskolává nője ki magát. Ugyancsak saját hatáskörben döntött az SS az új szervezet irányítójáról: ekkor került a képbe F.–A. Six, az SD „Fremde Weltanschauung”-osztályának vezetője.¹⁹ A határozott fellépés nyomán az Ausladshochschule 1938 decemberében került át a berlini egyetem kötelékébe, s lett ily módon az új Külföldtudományi Kar egyik alkotóeleme.

A Külföldtudományi Kar másik előd-formációja a *Deutsche Hochschule für Politik*.²⁰ A weimari rendszer még demokratikus gondolkodású politológusai által 1920-ban alapított intézmény²¹ (a későbbi NSZK első köztársasági elnöke, Theodor Heuss is tanított itt) újságírókat, szakszervezeti vezetőket, pártfunkcionáriusokat képzett, míg aztán alapvető profilváltáson ment át azzal, hogy 1933-ban az újonnan felállított birodalmi propagandaminisztérium hatáskörébe utalták. Ezután feladatát egyértelműen a nemzetiszocialista vezető elit kitermelése képezte. A Goebbels által „megfelelő” irányba terelt intézmény végzősei azonban az álláskeresés során azzal szembesültek, hogy államilag nem elismert diplomával bocsátották útra őket. Csak a párt (persze folyamatosan terjeszkedő) hivatalai, a minisztériumok, illetve egyéb szervek kifejezetten a náci káderek számára fenntartott szolgálati helyei álltak nyitva előttük. A problémát felismerve 1938/39 fordulójától diákok és tanárok egyaránt szorgalmazták az intézmény teljes jogú, a doktorálást is lehetővé tevő főiskolává alakítását, megoldás helyett azonban a propagandaminisztérium kihátrált az iskola mögül, s a Hochschule für Politik illetékes főhatóságaként a birodalmi oktatási minisztériumot ismerte el.

A főiskola rendkívül jól dotált, magas költségvetésű intézmény volt, kiérlelt tematikával és szigorú struktúrával, valamint 70 ezres állományt is meghaladó könyvtárral, sajtóarchívummal. És persze jelentős számú (88 főnyi) oktatóval, akik komoly befolyást biztosító főtevékenységük mellett látták el itteni feladataikat: érkeztek a legkülönbözőbb nemzetiszocialista főhivatalokból, az államapparátusból, vagy akár valóban tudományos berkekből, a helyi egyetemről és kutatóintézetekből. Az mindenképp közös volt bennük, hogy csaknem kivétel nélkül kipróbált régi harcosok, aktív nácik voltak.²² Az intézmény jól működő szervezetét, „megbízható” oktatói karát és teljes infrastruktúráját (nem utolsó sorban épületét), továbbá harcos politikai felfogását hozta örökségként azt követően, hogy 1940-ben másik alkotóelemként integrálódott a berlini egyetem újonnan megszervezett karába.²³

2. Az intézmény kiépítése, struktúrája

A II. világháború kitörése nemhogy akadályozta volna, de kifejezetten gyorsította az 1939/40 fordulóján teljes gözzel folyó szervezési munkálatokat. Az állami és pártszervek ugyanis egyetértettek abban, hogy a fokozott diplomáciai tevékenység és a megkezdődő harci események egyaránt igénylik bizonyos államok nyelvének, kultúrájának, s egyáltalán komplex országismeretének alapos elsajátítását, illetve a kormányzat céljainak rendelkezésére bocsátását. A birodalmi oktatási minisztérium levélben tudatta az egyetem rektorával, miszerint „adott tényként tekinti, hogy a berlini egyetem Külföldtudományi Kara január elején megkezdí az oktatási tevékenységet.”²⁴ A politikailag kitüntetett jelentőségű egyetemi kar és intézet a többi (inkább elvonásokkal sújtott) tudományos bázisintézményhez képest kiemelkedő támogatásban részesült, élvezve a stabil háttér és a megfelelő politikai akarat előnyeit.²⁵

Ami a kar és az intézet strukturális felépítését és oktatási tevékenységét illeti, erre nézvést bőséges forrásanyaggal rendelkezünk. A gondosan szerkesztett kari kurzuskínálat²⁶ áttanulmányozása során megállapítható, hogy az oktatott területek között differenciált és hierarchikus rend uralkodott, ami magától értetődően az érintett tanszékek és oktatóik különleges súlyát, befolyását, és persze az egyéb karok diszciplínáihoz képest privilegizált helyzetét jelentette. Ennek alapján a legfontosabb szerepet az ún. „alaptudományok” (Grundwissenschaften) közvetítése játszotta. Az alaptudományokat 8 tanszék, illetve általuk felügyelt szak fedte le, mégpedig az oktatói kar szűkebb elitje által képviselve. Természetesen az első ezek sorában Six saját területe, a külpolitika és külföldismeret, mint „mag-”, vagy „vezető” szak [Kernfach]. Jelentőségében másodikként Bruno Kiesewetter professzor külgazdaságtan szakja követte, mely a nagytérségként újjászervezendő Európa gazdasági kérdéseinek szentelte magát. A jelenkori politikátörténet szak Werner Frauendienst professzor irányítása alatt állt, míg a tengerentúli történelem és gyarmatpolitika a Meinecke-tanítvány Egmont Zechlin professzorhoz tartozott. A geopolitika szak élén Albrecht Haushofer (a Hess közvetlen bizalmasának számító Karl Haushofer fia) állt. Régi, elkötelezett népiségi harcos, Karl Christian von Loesch (1922-től elnöke a határokon kívülre szakadt németeket patronáló, mintegy 120 egyesületet összefogó *Deutscher Schutzbund*-nak) fémjelzte a népiségismeret és népcsoportkérdések szakot. Az államfilozófia szak fajelméleten és a politikai ideológiák rendszertanán nyugvó kurzusai (Wolfgang Abel és Friedrich Wagner órái) mellett végül a külpolitika jogi alapjai szak zárja a sort, ahol Ribbentrop nemzetközi jogi szakértői, Friedrich Berber és Wilhelm Grewe irányítása alatt zajlottak a hallgatók által talán leginkább látogatott, s egyidejűleg az Állam- és jogtudományi karon is meghirdetett kurzusok.²⁷

A második, immár jóval szélesebb oktatói kar által ellátott területet a „külföldtudományok” (Auslandswissenschaften) képezték, vagyis az egyes államok – országonként, illetve nagyobb földrajzi egységekként tagolt – nép- és országismerete, 19 szaktanszék által lefedve. A külföldtudományok tág spektrumával jórészt az Auslandshochschule kebeléből átemelt oktatók ismertették meg a hallgatóságot, őket bizonyos esetekben megbízhatóbbnak vagy elismertebbnek vélt szaktekintélyekkel egészítették ki. Utóbbi eljárást példázzák a mi térségünket lefedő két tanszék (Kelet-Európa és Délkelet-Európa) élére kinevezett szakemberek: Hans-Joachim Beyer²⁸ és Fritz Valjavec.²⁹ Az oktatás során arra törekedtek, hogy a képzés ne csupán az elődintézmény által is nyújtott nyelvi ismeretek elsajátítására szorítkozzék, hanem a hallgatók valóban jó ismerőivé váljanak az adott országnak. A diákok a következő tanszék-, illetve szakkínálatból választhattak: Nagy-Britannia és a világbirodalom, Franciaország, Olaszország, Spanyolország és Spanyol-Amerika, Portugália és Brazília, Hollandia és Dél-Afrika, Skandinávia, Kelet-Európa, Délkelet-Európa, Törökör-

szág, Arab területek, Perzsia, Afrika, Sziám, Japán, Kína, Szovjetunió, Egyesült Államok.³⁰

Végül – mint harmadik súlypont – a kari kínálat integráns részét képezte a „nyelvi és tolmácsképzés” is, melyet Six konglomerátuma még az Auslandshochschule-től örökölt meg. 24 nyelv és 8 afrikai dialektus elsajátításának lehetőségét kínálták a nyelvi kurzusok, melyek egyébként a nem egyetemista, külső érdeklődők előtt is nyitva állottak. A kar nyelvi képzésének teljes palettáját összefogta az Institut für Sprachenkunde und Dolmetscherwesen, mely nagyszámú, részben külföldi származású lektort alkalmazott, valamint bizonyos hiányterületeken nem egyszer az adott nép országismereti kurzusait vezető oktatókat is munkára fogta.

E széleskörű profil lefedését ellátó 27 szaktanszék, pontosabban tehát a 8 alaptudományi és a 19 külföldtudományi tanszék, illetve ezek vezetői egyidejűleg megfeleltek a Külföldtudományi Intézet ezzel azonos struktúrájának, azaz ott pedig a vonatkozó részlegeket, illetve ezek vezetőit alkották (az intézeti alkalmazottak teljes létszáma 107 fő volt).³¹ Ezek alapján sem szorul már további bizonyításra, hogy eltérő felügyeleti szerveik ellenére a kar és az intézet, a vezetésüket perszonálunióban ellátó Six személye révén, valamint a személyi állományukban, eszmeiségükben és szerkezeti felépítésükben jól látható rokonság okán szervesen összeforrott. A kari és intézeti szervezet részét képezte egyébként a könyvtár és a sajtóarchívum³² is, továbbá a többnyire igen költséges könyvek, brosrák és folyóiratok megjelentetéséért felelős Publikations- und Forschungsabteilung,³³ valamint a még a Hochschule für Politik gyakorlatából átvett „Ausländer”-kurzusok szervezését végző Auslandsstelle.³⁴

3. Az intézményben folyó oktatás

A közvetlen oktatási tevékenységet illetően egyfelől a kar egész arculatát a maga képére formáló Six, másfelől a közvetlen térségünket lefedő két szaktanszék kínálata válthatja ki leginkább érdeklődésünket. Az viszont általánosságban is elmondható, hogy az egyes tanárok meglehetősen leterheltek voltak. Olyannyira így volt ez, hogy a kar és az intézet vezetője szaporodó egyéb teendői miatt gyakran nem is tudta ellátni a az oktatási feladatokat, így ezeket mindinkább két – még az SD-től magával hozott, s itt asszisztenseiként alkalmazott – segítőjére hárította.³⁵ Ami Six különböző óráinak tematikus súlypontjait illeti, különösen fontos szerepet tölt be „A Birodalom és a Nyugat”, „A világhatalmak külpolitikája” és „Az európai államrendszerek kialakulása” című témák kapcsán közvetíteni kívánt mondanivalója, vagyis az, hogy a náci európai hegemon törekvése egyenes folytatása a nagy birodalmak (Nagy Sándortól Hohenstauf II. Frigyesen át a XX. századig ívelő) törekvéseinek. A német birodalmiságot időnként érő kudarcok, és a Nyugat ezzel párhuzamos felemelkedései (1648, 1919) után a nemzetiszocialista forradalom végre helyre teszi az erőviszonyokat. Igen közel állhatott a szívéhez az „Idegen hatások a német szellemre” című témakör, mivel maga is a nemzetközi szabadkőművesség szakértőjének számított. Az egyházak, a szabadkőművesek, a zsidók, a marxisták kártékony hatásának kimutatása; nagyjából ez képezte szűkebb feladatkeretét az RSHA [Reichssicherheitshauptamt] világnézeti kutatásokkal foglalkozó VII. részlegének vezetőjeként is.³⁶

Ami a Beyer, illetve Valjavec nevével fémjelzett Kelet- és Délkelet-Európa tanszékeket illeti, a kar 1940–1945 közötti kurzuskínálata alapján rekonstruálható ezek tevékenysége is. A két tanszék közti kompetenciahatár voltaképp a Kárpát-medence volt, tekintve hogy az *Ostforschung* és a *Südostforschung* közötti elméleti határvonal meghúzásának alapja is – némi leegyszerűsítéssel – az egykori Német birodalomhoz tartozó, illetve a Habsburgmonarchia konglomerátumát alkotó területek sorsának vizsgálata. Az országismereti alap-

tudásszint megteremtésén túl leginkább az aktuálpolitikai problémák (pl. az etnikai jelleg) vizsgálata és történeti környezetbe helyezése kapott fontos hangsúlyt. Beyer témái közül a „Rasse, Volk, Raum”, a keleti zsidóság, a megszállt keleti területek, továbbá a német, angol és francia Kelet-fogalom történeti fejlődése voltak súlypontiak, Valjavec esetében pedig a népiségtörténet, a nemzeti mozgalmak, az asszimiláció és disszimiláció, a kormányzati és igazgatási problémák, a kultúrorientáció és a német kultúrkapcsolatok számítottak frekvenciát témának.³⁷

Fajsúlyos oktatóik révén a térségünkkel foglalkozó kari és intézeti részlegek komoly fellendülésére nyílt kilátás. A világháború kései szakasza azonban – a korai szakasszal ellentétben – nem perspektívát és fellendülést hozott a berlini egyetem külföldtudományokért felelős kara és intézete számára, hanem általános és visszafordíthatatlan hanyatlást. A berlini egyetem napi működését ugyanis rendkívül megterhelte az a körülmény, hogy a harci cselekmények eszkalálódása folytán a legfelsőbb politikai és katonai szervek mind nagyobb mértékben vették igénybe az oktatók bizonyos területekre specializálódott szak tudását. Ez praktikusán az adott tanárok hosszabb-rövidebb ideig tartó frontszolgálatát jelentette, ami nyilvánvalóan ellehetetlenítette a kar oktatási tevékenységét. Ez ügyben a rektor 1941 júliusában magát az illetékes minisztériumot kereste meg, s a leveléhez csatolt 51 nevet tartalmazó lista révén dokumentálta, mely területeken nem sikerül pótolni a kieső órákat.³⁸ A háború végére ezek a technikai és szervezési nehézségek ugyanúgy rányomták bélyegüket az intézményi működésre, mint ahogyan a szóban forgó kar és intézet ideológiai hátterét körüllegő stigma, és a nyomában járó ellehetetlenülés.

A berlini egyetemen a II. világháború kitörésekor politikai okokból létrehozott Külföldtudományi Kart és Intézetet 1945-ben ugyanilyen indokkal számolták föl.

JEGYZETEK

1. A korabeli kultúr- és tudománypolitika irodalmából lásd Griewank, Karl (1927): *Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland*. Herder, Freiburg im Breisgau; Koenen, Heinrich: *Amtliche deutsche Politik und Kulturpolitik*. *Süddeutsche Monatshefte* 28 (1930/31), 229–234.; Koenen, Heinrich–Steffes, Johann Peter (Hrsg.) (1932): *Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage*. Gilde, Köln [ebben különösen Morsbach, Adolf: *Deutsche Kulturpolitik im Ausland*. 237–265., ill. Griewank, Karl: *Aus den Anfängen gesamtdeutscher Wissenschaftspflege*. 208–236.]; Schreiber, Georg (1954): *Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn*. Verlag f. Sozialwissenschaften, Köln–Opladen; Abelein, Manfred (1968): *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme*. Westdeutscher, Köln–Opladen; Düwell, Kurt (1976): *Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente*. Böhlau, Köln–Wien; Nipperdey, Thomas–Schmugge, Ludwig (1970): *50 Jahre Forschungsförderung in Deutschland. Ein Abriss der Geschichte der Deutschen Forschungsgemeinschaft 1920–1970*. DFG, Bonn–Bad Godesberg; Hammerstein, Notker (1999): *Die Deutsche Forschungsgemeinschaft in der Weimarer Republik und im Dritten Reich. Wissenschaftspolitik in Republik und Diktatur*. Beck, München; Mertens, Lothar (2002): *Die „Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft/Deutsche Forschungsgemeinschaft” im Dritten Reich 1933–1936*. In: Hausmann, Frank–Rutger (Hrsg.): *Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945*. Oldenbourg, München, 21–38.; Grüttner, Michael (2003): *Die nationalsozialistische Wissenschaftspolitik und die Geisteswissenschaften*. In: Dainat, Holger–Danneberg, Lutz (Hrsg.): *Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus*. De Gruyter, Tübingen, 13–40.; Michels, Eckard (2005): *Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik*

- 1923–1960. Oldenbourg, München; Düwell, Kurt (2009): Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen auswärtigen Kulturpolitik. In: Maaß, Kurt-Jürgen (Hrsg.): Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. Nomos, Baden-Baden, 61–111.; Oberkrome, Willi–Orth, Karin (Hrsg.) (2010): Die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1920–1970. Forschungsförderung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Steiner, Stuttgart; ill. legújabbban Trommler, Frank (2014): Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert. Böhlau, Köln.
2. A „külföldtudományok” fogalmának tömör feloldására („az egységes politikatudományak a külföldre való alkalmazása”) a Külföldtudományi Kar élén az alapító Sixet 1943-ban felváltó új dékán tesz kísérletet alapvető tanulmányában. V. ö. Pfeffer, Karl Heinz (1942): Begriff und Methode der Auslandswissenschaften. Jahrbuch der Weltpolitik, 1942. 884–896. A kar külgazdaságtan-professzora, Bruno Kiesewetter a tudományterület komplex feladatköréből a szemléletformálást emeli ki: szükséges „egy olyan generációt kinevelni, amely a háború csatamezőin kövacsolódt nagy Németországot szilárdan a kezében képes tartani”, azt a Németországot, mely „a háború győzelmes befejezése után az eddigiekhez képest még inkább a világpolitikai és világgazdasági folyamatok meghatározó országa lesz”. Ezért a német tudománynak immáron az a feladata, hogy egy „egységes, tudományosan megalapozott és konkrét világképet közvetítsen.” BArch B, R 4902/4800, Bl. 55–59., Bruno Kiesewetter: Aufgaben und Ziele der deutschen Außenwissenschaften. Idézi: Kletzin, Birgit (2002): Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung. 2. kiadás. Lit, Münster–Hamburg–London. 49. Az „Auslandskunde”, illetve későbbi nevén az „Auslandswissenschaften” a császári és a weimari Németországra visszatekintő intézményi előtörténete kapcsán lásd Brahm, Felix–Meissner, Jochen (2006): Von den Auslandswissenschaften zu den *area studies*. Standortspezifische und biographische Perspektiven auf die Frage nach dem Zäsurcharakter des Jahres 1945. In: Bruch, Rüdiger vom–Gerhardt, Uta–Pawliczek, Aleksandra (Hrsg): Kontinuitäten und Diskontinuitäten in der Wissenschaftsgeschichte des 20. Jahrhunderts. Steiner, Stuttgart. 263–280.
3. Az egyetem két világháború közötti történetéhez lásd Grüttner, Michael – in Zusammenarbeit mit Jahr, Christoph–Kinas, Sven–Nagel, Anne Chr.–Thiel, Jens (2012): Die Berliner Universität zwischen den Weltkriegen 1918–1945. (Geschichte der Universität Unter den Linden. Hrsg. von Bruch, Rüdiger vom – Tenorth, Heinz–Elmar; 2.) Akademie, Berlin.
4. F. A. Six (1909–1975), sajtótörténész. Heidelbergben tanul szociológiát és politikatudományt, ott is doktorál (1934), majd habilitál (1936). Nemzetiszocialista kapcsolatai koraiak és igen aktívak. 1929-től az NS-Studentenbund, 1930-tól az NSDAP, 1932-től az SA tagja. Egyetemi éveit alatt a helyi Studentenschaft Sajtó és propaganda-hivatalának vezetője, 1934/35-ben e szervezet birodalmi vezetésében a Sajtó, könyv és propaganda-főhivatal vezetője. 1935-ben átlép az SA-ból az SS-be, ez évtől főállású az SD-nél, ahol az Amt Presse und Schrifttum vezetője, 1936-tól a Zentralabteilung I 3 (Presse und Museum) vezetője, 1937-től a Zentralabteilung II 1 (Weltanschauliche Gegner) és II 2 (Lebensgebietsmäßige Auswertung) vezetője. 1937-től a königsbergi egyetemen tanít, majd a berlini egyetemen 1939/40-ben megszervezett Auslandswissenschaftliche Fakultät dékánja és a Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut igazgatója (majd saját kérésére elnöke). 1941–45 között az RSHA-ban működő Amt VII (Weltanschauliche Forschung) főnöke. 1941-ben a Vorkommando Moskau vezetője, amely a szovjet archívumokat vette volna birtokba a város bevétele után. 1943-tól az Auswärtiges Amtnál dolgozik (Ministerialdirigent, Gesandter I. Klasse), a kultúrpolitikai részleg vezetője. A berlini egyetemen ezután eddigi témáját (Außenpolitik und Auslandskunde) rendes professzor helyett címzetes egyetemi tanárként látja el. A háború után eltűnik, de az amerikai titkosszolgálat elfogja, s a nürnbergi perben 20 évre ítélik. Már 1952-ben szabadon bocsátják, 1953-tól egy darmstadti kiadó ügyvezetője, majd 1957-től a Porsche-Friedrichshafen reklámfőnöke. Six működéséhez lásd Hachmeister, Lutz (1998): Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six. Beck, München.
5. Tájékoztatóképp Six egy listát küldött választottjairól az egyetem rektora számára, aki aztán a névsort sietve továbbküldte véleményezésre a berlini egyetemen illetékes Gaudozentenführerek. V. ö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 44., Hoppe–Willing. Berlin, 1939. XII. 13. Az NSD-Dozentenbund nevében Willi Willing

- (egynémely esetben fenntartásait hangoztatva) lényegében jóváhagyólag küldte vissza a listát. V. ö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 66–78., NSD-Dozentenbund–Gaudozentenbundsführer: Stellungnahme zu den Besetzungsvorschlägen für die Auslandswissenschaftliche Fakultät der Universität Berlin. Berlin, 1939. XII. 30. A hosszas dokumentumban Willi Willing Gaudozentenbundsführer az állások betöltése kapcsán egyenként véleményezi a felterjesztett személyeket, mégpedig a következő bontásban: *I. Ordinarien* – Prof. Dr. Six, Dr. Bruno Kiesewetter, Min.Rat Dr. Wilhelm Ziegler, Prof. Dr. Egmont Zechlin, Dr. Albrecht Haushofer, Dr. Karl C. von Loesch, Dr. A. Klemmt, Prof. Dr. Fritz Berber, Prof. Dr. Kurt Knoll, Prof. Dr. F. Schönemann, Dr. habil. Albert Prinzing, Dr. phil. Ernst Wilhelm Eschmann, Prof. Dr. Hans Uebersberger, Dr. Fritz Valjavec, Prof. Dr. Michael Achmeteli, Prof. Dr. Clemens Scharschmidt; *II. Extraordinarien* – Prof. Dr. Gotthard Jäschke, Prof. Dr. Gerd von Mende, Prof. Dr. Martin Heepe; *III. Ernennung zu beamteten Dozenten* – Dr. Heinz Lehmann, Dr. Hans-Joachim Beyer, Dr. Hermann Greife, Prof. Dr. Richard Meckelein, Prof. Walter Trittel, Prof. Pernitzsch, Prof. Dr. Walther Björkman, Prof. Dr. Walter Braune, Prof. Sebastian Beck; *IV. Lehraufträge* – Prof. Dr. Karl Bömer, Gesandter von Hentig, Oberregierungsrat Dr. Scurla, General Horst von Metzsch, Konteradmiral Reinhold Gadow, Oberstleutnant Hans Krebs, Oberst Dr. Hans Nuber, Diplomvolkswirt Heinrich Rocholl, Dr. Helmut Lüpke, Major Paul Schnoekel, Dr. Friedrich Schack, Oberstabsarzt Dr. Fritz Ronnefeldt, Dr. Wilhelm Grewe, Legationssekretär Dr. Werner Schmidt-Pretoria, Dozent Karl Franz Jurda, Lektor und Lehrer Adolf Lane, Prof. Dr. Martin Ramming, Prof. Dr. Otto Quelle, Prof. Dr. Albert Herrmann, Prof. Dr. Dietrich Westermann, Dr. phil. Marcel Breyne. (49 név.)
6. Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Amtsblatt des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (1940), 72–73.
  7. A karról lásd Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft” im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften” im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich, illetve Siebert, Erich (1966): Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945). Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe XV. (1966/1), 19–34.
  8. Az intézet kapcsán lásd BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin, illetve uo., Bl. 50–55.: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.). Lásd továbbá Haas, Joachim de (2002): „Auslandskunde auf neuen Bahnen”. Die Auslandswissenschaftliche Fakultät und das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut der FWU 1939–1945. Magisterarbeit, Berlin.
  9. V. ö. Siebert (1966): 24.
  10. Végeredményben (1940. IV. 1-jei hatállyal) az egyetem rektora nevezte ki Sixet az Auslandswissenschaftliche Fakultät dékánjává. Vö. UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/1846 A.2, K 39 (Akte Six), Hoppe–Six. Berlin, 1940. III. 28.
  11. Az intézményhez lásd Leutner, Mechtild (2001): Vom Spracheninstitut zur nationalsozialistischen Auslandswissenschaftlichen Fakultät: Das Seminar für Orientalische Sprachen 1933–1945 unter besonderer Berücksichtigung der Chinesisch-Abteilung. In: Neder, Christina–Roetz, Hener–Schilling, Ines-Susanne (Hrsg.): China in seinen biographischen Dimensionen. Gedenkschrift für Helmut Martin. Harrasowitz, Wiesbaden. 427–450.
  12. Botsch (2006): 34.
  13. E törekvést voltaképp az állami és a pártszervek kompetenciavítái hiúsították meg.
  14. Anton J. Palme (1872–?), szlavista. Lektor, majd professzor Berlinben a Seminar für Orientalische Sprachen alkalmazásában. Az I. világháborúban önkéntes, tolmácsként tevékenykedik, közreműködik a breszt-litovszki béke orosz nyelvű változatának elkészítésében. 1935-től az Auslandshochschule rendes professzora (orosz nemzet tudomány), 1937-ben emeritál, addig a berlini egyetem kötelékébe integrált Auslandshochschule vezetője.
  15. V. ö. Kletzin (2002) 47–48., továbbá Brahm–Meissner (2006): 270.
  16. BArch B., R. 4901/1247, Bl. 70–84, „Denkschrift über die Deutsche Auslandshochschule (Deutsche Nationen-wissenschaftliche Hochschule)”.
  17. V. ö. Siebert (1966) 20–21. Az idézet helye: 21.

18. Botsch (2006): 64–65.
19. Six és az SS, illetve SD kapcsolataihoz lásd UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089: ZB II/1846 A.2, K 39 (Akte Six).
20. V. ö. Haiger, Ernst (1991): Politikwissenschaft und Auslandswissenschaft im „Dritten Reich“ – (Deutsche) Hochschule für Politik 1933–1939 und Auslandswissenschaftliche Fakultät der Berliner Universität 1940–1945. In: Göhler, Gerhard–Zeuner, Bodo (Hrsg.): Kontinuitäten und Brüche in der deutschen Politikwissenschaft. Nomos, Baden-Baden, 94–137.
21. A demokratikus és náciellenes politikai attitűdöt a főiskola tanári karának és hallgatóinak életrajzain keresztül bizonyítja Mielke, Siegfried (Hg.) (2008): Einzigartig. Dozenten, Studierende und Repräsentanten der Deutschen Hochschule für Politik (1920–1933) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Lukas, Berlin.
22. V. ö. Siebert (1966): 23–24.
23. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 28., REM–Hoppe. Berlin, 1939. X. 10. A birodalmi oktatási miniszter tájékoztatja az egyetem rektorát, hogy 1939. IX. 13-i rendelete értelmében, miután a legfelsőbb birodalmi szervek és a Führer képviselője is hozzájárultak a tervhez, a Hochschule für Politik, amely ily módon megszűnik, végérvényesen átkerül az Auslandswissenschaftliche Fakultät keretébe.
24. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 28., REM–Hoppe. Berlin, 1939. X. 10.
25. Az egyetem gazdasági háttére vonatkozásában lásd Welge, Helmut (2014): Wissenschaftsfinanzierung im Dritten Reich. Eine Untersuchung zur Etatentwicklung und materiellen Ausstattung der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin 1933–1945. PhD-Diss. Berlin.
26. A konkrét oktatási tevékenység beindulásához, illetve a kurzuskinálathoz: UAB, Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät für das II. Trimester 1940.
27. V. ö. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät 1940–1945; UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 66–78.; ill. Siebert (1966): 27–30.
28. Hans-Joachim Beyer (1908–1971), a prágai Német Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja és a birodalmi tudományos kutatások támogatására létrehozott Reinhard-Heydrich-Stiftung vezetője. Történeti, jogi és antropológiai tanulmányokat követően 1931-ben doktorál, 1939-ben habilitál. A népiségtörténeti szemléletmód követője, a kelet-európai német néptalaj szakértője, 1937-től a *Volksdeutsche Volksforschung* című folyóirat kiadója. Az RSHA-ban F. A. Six beosztottjaként a „Gegnerforschung” könyvtári referense. 1942-től SS-Hauptsturmführer. Egyetemi oktatóként Danzig, Berlin, Posen és Prága karrierje állomásai. A háború után sikeresen túlesik az „entnáciifikációs” eljáráson, majd Schleswig-Holstein tartomány evangélikus egyházának sajtószóvivője, 1951-ben pedig újból katedrához jut Flensburg főiskoláján. Alapvetően egyháztörténeti profilú publikációi jelennek meg, sőt – Joachim Kühl álnéven – a kelet- délkelet-európai németekkel kapcsolatos szakmai diskurzusba is bekapcsolódik. [Második keresztnevet (Joachim) csak 1934–45 között használta.] Működéséhez lásd Fahlbusch–Haar: Handbuch, 65–68, valamint Roth, Karl Heinz (1997): Heydrichs Professor. Historiographie des „Volks-tums” und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Schöttler, Peter (Hrsg.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 264–342.
29. Fritz Valjavec (1909–1960) személyével, munkásságának magyarországi vonatkozásaival kapcsolatban e sorok írójának többször is alkalma nyílt a Közép-Európai Közlemények hasábjain megnyilatkozni, továbbá nemrégiben monográfiát is megjelentetett Valjavecről. Lásd Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció. Budapest. Valjavec berlini egyetemen folytatott tanszéki és egyéb adminisztratív feladataihoz, valamint Six-szel való kapcsolatához értékes forrásbázis az a hatalmas korrespondencia, melyet a Bajor Állami Levéltár őriz: Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec, Dienstkorrespondenz. Valjavec egyetemi oktatói munkásságának dokumentációjához lásd még: UAB, Bestand NS-Doz. II. 2089/ZB II/4538 A.9, Ka 72 (Akte Valjavec). Dozentenschaft Berlin–Fragebogen nach dem Stande von Juli 1941.; illetve BArch B, R 4901/13279, Hochschullehrerkartei: Karte Valjavec.

30. Az egyes területeket többnyire egy-egy hatalmas munkabírású előadó vitte a vállán: Nagy-Britannia és a világbirodalom (Karl Heinz Pfeffer), Franciaország (Ernst Wilhelm Eschmann), Olaszország (Albert Prinzing), Spanyolország és Spanyol-Amerika (Otto Quelle), Portugália és Brazília (Ivo Dane), Hollandia és Dél-Afrika (Marcel Breyne), Skandinávia (Walter Iwan), Kelet-Közép-Európa (Hans-Joachim Beyer), Délkelet-Európa (Fritz Valjavec), Törökország (Gotthard Jäschke), Arab területek (Walter Björkman, Walter Braune), Perzsia (Sebastian Beck), Afrika (Diedrich Westermann, Martin Heepe), Sziám (Walter Trittel), Japán (Clemens Scharschmidt), Kína (Max Gerhard Pernitzsch), Szovjetunió (Michael Achmeteli, Gerhard von Mende), Egyesült Államok (Friedrich Schönemann). V. ö. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslands-wissenschaftlichen Fakultät 1940–1945.; UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 66–78.; illetve Siebert: Auslandswissenschaftliche Fakultät, 31–32.
31. BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 20–21.: DAWI-Berlin. (Mivel az egyes részlegvezetők egyben az egyetem vonatkozó tanszékei élén állottak, így ők adminisztratív az egyetem, s nem az intézet alkalmazottjának számítottak.) Lásd még Uo., Bl. 50–55.: Das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut. Anlage zum Brief von Dr. Adams an den Magistrat der Stadt Berlin (1945. VI. 21.).
32. A Seminar für Orientalische Sprachen, illetve az Auslandshochschule, valamint a Hochschule für Politik állományának egyesítésével és a további beszerzésekkel 1943-ra közel 200 000 kötet alkotta. A könyvtár és sajtóarchívum felépítéséről, állományáról részletes beszámoló: BArch B, Bestand R 4902, Nr. 25., Bl. 38–43.: Übersicht über die Bestände der Bibliothek und des Pressearchivs des Instituts, illetve (Uo.), Bl. 44–47.: Übersicht über die voraussichtlich noch vorhandenen und somit zu rettenden Bestände der Bibliothek und des Pressearchivs (Berlin, 1945. VIII. 1.).
33. A többnyire kifejezetten propagandisztikus célokat követő kiadványok közül kiemelést érdemel a Jahrbuch der Weltpolitik (1942-től).
34. 1940 és 1945 között 6 ilyen kurzus került megrendezésre, így pl. 1943 márciusában 200 résztvevő megjelenésével.
35. Rudolf Levin és Horst Mahnke, előbbi az SD-nél a Six által vezetett Amt VII-ben a „tudományos különmegbízatások” referense, utóbbi ugyanott a „marxizmus” referense, egyébiránt Six tanítványa.
36. V. ö. Siebert (1966) 27–28. A Six által képviselt témák mellett a „vezető szak” hallgatói olyan kurzusokkal is találkozhattak (jórészt az egykori Hochschule für Politik átvett oktatóitól), mint pl. „Wehrpolitik”, „Kulturpolitik des Auslands”, „Zur Geschichte der nationalen Bewegungen in Europa”, „Probleme der Geschichte der deutschen Diplomatie”, „Pressegeschichte und Pressefragen des westlichen Auslands” (utóbbiban természetesen a németellenes hazugságok és hecckampány bemutatásával).
37. UAB, Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslands-wissenschaftlichen Fakultät 1940–1945. V. ö. még Botsch (2006): 278–282.
38. „Magától értetődő szükségesség, hogy az egyetem tantestületének egy részét behívták, illetve szolgálatra kötelezték. Az Auslandswissenschaftliche Fakultät esetében mégis e szám, mint a mellékelt lista bizonyítja, aránytalanul magasnak tűnik, s kötelességemnek tartom a minisztériumot az így fellépő nehézségekre figyelmeztetni.” A rektor továbbá arra is utalt, hogy a mellékelt hosszabb listán szereplők némelyikét egyáltalán nem sikerült pótolni, így az ő óráik „teljesen kiestek”. E szűkebb kör tagjai: Six, v. Hentig, Xylander, Bartz, Abel, Dane, Iwan, Leibbrand, Beyer, Valjavec, Greife (s még két nyelvoktató). A rektor megjegyezte továbbá, hogy véleményét a kar dékánhelyettese (Six is távol van!) is osztja. A munkatársak közül ily módon kieső tagok: *I. Dozenten* – Six, v. Hentig, v. Xylander, Bartz, Abel, Lüpke, v. Loesch, Berber, Dane, Iwan, v. Mende, Leibbrandt, Lehmann, Beyer, Valjavec, Greife, Björkman, Breyne, Prinzing. *II. Sprachlehrbeauftragte und Lektoren* – Knüpffer, Schoberth, Papajewski, Baillie-Stewart, Maurer, Lane, Temir, Kuziela, Abeghian, Schlobies. *III. Assistenten bezw. wiss. Hilfskräfte* – Hilpert, Papke, Mahnke, Rosenkranz, Roos, Lubbenau, Knott, Moser, v. Metnitz, Urban, Wolf, Mohrdieck, Erfurt, Holzheimer, Döring, Plaggemeier, Petzold, Rossipaul. *IV. Angestellte* – Suthoff, Roth, Fiebig, Jentsch. (51 név) V. ö. UAB, Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät): Bl. 105–107. Hoppe–REM. Berlin, 1941. VII. 9.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári források és korabeli sajtó

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Abteilung V – Nachlässe und Sammlungen, Nachlass Valjavec.
- Bundesarchiv Berlin [BArch B], Bestand R 4901 – Reichsministerium für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung.
- Bundesarchiv Berlin [BArch B], Bestand R 4902 – Deutsches Auslandswissenschaftliches Institut.
- Universitätsarchiv Berlin [UAB], Bestand NS-Doz. II. 2089.
- Universitätsarchiv Berlin [UAB], Bestand Rektor und Senat, Nr. 233 (Auslandswissenschaftliche Fakultät).
- Universitätsarchiv Berlin [UAB], Personal- und Vorlesungsverzeichnis der Auslandswissenschaftlichen Fakultät 1940–1945.
- Deutsche Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung. Amtsblatt des Reichsministeriums für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung (1940).

Szakirodalom

- Abelein, Manfred (1968): Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrepublik Deutschland. Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassungsrechtlichen Probleme. Westdeutscher, Köln–Opladen.
- Botsch, Gideon (2006): „Politische Wissenschaft“ im Zweiten Weltkrieg. Die „Deutschen Auslandswissenschaften“ im Einsatz 1940–1945. Schöningh, Paderborn–München–Wien–Zürich.
- Brahm, Felix–Meissner, Jochen (2006): Von den Auslandswissenschaften zu den area studies. Standortspezifische und biographische Perspektiven auf die Frage nach dem Zäsurcharakter des Jahres 1945. In: Bruch, Rüdiger vom – Gerhardt, Uta – Pawliczek, Aleksandra (Hrsg.): Kontinuitäten und Diskontinuitäten in der Wissenschaftsgeschichte des 20. Jahrhunderts. Steiner, Stuttgart. 263–280.
- Düwell, Kurt (1976): Deutschlands auswärtige Kulturpolitik 1918–1932. Grundlinien und Dokumente. Böhlau, Köln–Wien.
- Düwell, Kurt (2009): Zwischen Propaganda und Friedensarbeit – 100 Jahre Geschichte der deutschen auswärtigen Kulturpolitik. In: Maaß, Kurt-Jürgen (Hrsg.): Kultur und Außenpolitik. Handbuch für Studium und Praxis. Nomos, Baden-Baden. 61–111.
- Fahlbusch, Michael–Haar, Ingo (Hrsg.) (2008): Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen. 1–2. köt. K. G. Saur. München.
- Griewank, Karl (1927): Staat und Wissenschaft im Deutschen Reich. Zur Geschichte und Organisation der Wissenschaftspflege in Deutschland. Herder, Freiburg im Breisgau.
- Grüttner, Michael (2003): Die nationalsozialistische Wissenschaftspolitik und die Geisteswissenschaften. In: Dainat, Holger–Danneberg, Lutz (Hrsg.): Literaturwissenschaft und Nationalsozialismus. De Gruyter, Tübingen. 13–40.
- Grüttner, Michael – in Zusammenarbeit mit Jahr, Christoph–Kinas, Sven–Nagel, Anne Chr.–Thiel, Jens (2012): Die Berliner Universität zwischen den Weltkriegen 1918–1945. (Geschichte der Universität Unter den Linden. Hrsg. von Bruch, Rüdiger vom – Tenorth, Heinz-Elmar; 2.) Akademie, Berlin.
- Haas, Joachim de (2002): „Auslandskunde auf neuen Bahnen“. Die Auslandswissenschaftliche Fakultät und das Deutsche Auslandswissenschaftliche Institut der FWU 1939–1945. Magisterarbeit, Berlin.
- Hachmeister, Lutz (1998): Der Gegnerforscher. Die Karriere des SS-Führers Franz Alfred Six. Beck, München.
- Haiger, Ernst (1991): Politikwissenschaft und Auslandswissenschaft im „Dritten Reich“ – (Deutsche) Hochschule für Politik 1933–1939 und Auslandswissenschaftliche Fakultät der Berliner Universität 1940–1945. In: Göhler, Gerhard–Zeuner, Bodo (Hrsg.): Kontinuitäten und Brüche in der deutschen Politikwissenschaft. Nomos, Baden-Baden. 94–137.
- Hammerstein, Notker (1999): Die Deutsche Forschungsgemeinschaft in der Weimarer Republik und im Dritten Reich. Wissenschaftspolitik in Republik und Diktatur. Beck, München.

- Hausmann, Frank-Rutger (Hrsg.) (2002): Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945. Oldenbourg, München.
- Hausmann, Frank-Rutger (2011): Die Geisteswissenschaften im „Dritten Reich”. Klostermann, Frankfurt/Main.
- Kletzin, Birgit (2002): Europa aus Rasse und Raum. Die nationalsozialistische Idee der Neuen Ordnung. 2. kiadás. Lit, Münster–Hamburg–London.
- Konen, Heinrich: Amtliche deutsche Politik und Kulturpolitik. Süddeutsche Monatshefte 28 (1930/31). 229–234.
- Konen, Heinrich–Steffes, Johann Peter (Hrsg.) (1932): Volkstum und Kulturpolitik. Eine Sammlung von Aufsätzen. Gewidmet Georg Schreiber zum fünfzigsten Geburtstage. Gilde, Köln.
- Leutner, Mechtild (2001): Vom Spracheninstitut zur nationalsozialistischen Auslandswissenschaftlichen Fakultät. Das Seminar für Orientalische Sprachen 1933–1945 unter besonderer Berücksichtigung der Chinesisch-Abteilung. In: Neder, Christina–Roetz, Hener–Schilling, Ines-Susanne (Hrsg.): China in seinen biographischen Dimensionen. Gedenkschrift für Helmut Martin. Harrasowitz, Wiesbaden. 427–450.
- Michels, Eckard (2005): Von der Deutschen Akademie zur Goethe-Institut. Sprach- und auswärtige Kulturpolitik 1923–1960. Oldenbourg, München.
- Mielke, Siegfried (Hg.) (2008): Einzigartig. Dozenten, Studierende und Repräsentanten der Deutschen Hochschule für Politik (1920–1933) im Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Lukas, Berlin.
- Oberkrome, Willi–Orth, Karin (Hrsg.) (2010): Die Deutsche Forschungsgemeinschaft 1920–1970. Forschungsförderung im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik. Steiner, Stuttgart.
- Orosz László (2014): Tudomány és politika. Fritz Valjavec (1909–1960) a két világháború közötti magyar–német tudománypolitikai kapcsolatokban. Ráció. Budapest.
- Pfeffer, Karl Heinz (1942): Begriff und Methode der Auslandswissenschaften. Jahrbuch der Welt-politik, 1942. 884–896.
- Roth, Karl Heinz (1997): Heydrichs Professor. Historiographie des „Volkstums” und der Massenvernichtungen: Der Fall Hans Joachim Beyer. In: Schöttler, Peter (Hrsg.): Geschichtsschreibung als Legitimationswissenschaft 1918–1945. Suhrkamp, Frankfurt/Main, 264–342.
- Schreiber, Georg (1954): Deutsche Wissenschaftspolitik von Bismarck bis zum Atomwissenschaftler Otto Hahn. Verlag f. Sozialwissenschaften, Köln–Opladen.
- Siebert, Erich (1966): Entstehung und Struktur der Auslandswissenschaftlichen Fakultät an der Universität Berlin (1940 bis 1945). Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe XV. (1966/1). 19–34.
- Trommler, Frank (2014): Kulturmacht ohne Kompass. Deutsche auswärtige Kulturbeziehungen im 20. Jahrhundert. Böhlau, Köln.
- Welge, Helmut (2014): Wissenschaftsfinanzierung im Dritten Reich. Eine Untersuchung zur Etatentwicklung und materiellen Ausstattung der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin 1933–1945. PhD-Diss. Berlin.